

ANNA KOWALEWSKA¹, JOANNA MAZUR², BARBARA WOYNAROWSKA¹

PALENIE TYTONIU PRZEZ MŁODZIEŻ W OKRESIE DOJRZEWANIA A JEJ ŚRODOWISKO SPOŁECZNE*

SMOKING AMONG SCHOOL ADOLESCENTS AND THE SOCIAL ENVIRONMENT

¹Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania
Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Warszawski
00-561 Warszawa, ul. Mokotowska 16/20
Kierownik: prof. dr hab. B. Woynarowska

²Zakład Epidemiologii
Instytut Matki i Dziecka
01-211 Warszawa, ul. Kasprzaka 17A
Kierownik: dr n. med. K. Szamotulska

Na podstawie analizy wyników uzyskanych w międzynarodowych badaniach nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej (HBSC), przeprowadzonych w reprezentatywnej grupie 6383 uczniów w wieku 11, 13 i 15 lat w Polsce w 2002 roku przedstawiono częstość prób palenia tytoniu, częstość aktualnego palenia oraz jego intensywność według płci i wieku. Dokonano analizy wpływu palenia przez bliskie osoby na palenie tytoniu przez młodzież, okoliczności, w jakich młodzież pali oraz różnic w postrzeganiu przez młodzież palącą i nie palącą rozpowszechnienia palenia wśród rówieśników.

WSTĘP

Prezentowana praca dotyczy młodzieży w wieku 11-15 lat, w okresie dojrzewania, w którym istnieje wiele specyficznych czynników zwiększających ryzyko palenia tytoniu. Część młodzieży eksperymentującej z tytoniem, już w tym okresie rozpoczyna regularne palenie, które kontynuuje w dalszych latach życia. Około 80% dorosłych palaczy rozpoczęło palenie tytoniu przed 18 rokiem życia. Według szacunków WHO 500 milionów osób żyjących obecnie na świecie umrze z powodu chorób związanych z paleniem tytoniu. Ponad połowę z nich stanowić będą obecnie żyjące dzieci i młodzież [16,18].

Duży wpływ na podejmowanie palenia tytoniu przez młodzież ma jej najbliższe otoczenie, w tym szeroko pojęte środowisko społeczne. Z jednej strony mogą być to powszechnie uznawane normy i postawy dotyczące palenia tytoniu, z drugiej zaś rzeczywiste zachowania najbliższych osób. Rozpoczęcie palenia tytoniu uwarunkowane jest również czynnikami społeczno-demograficznymi, spośród których istotne znaczenie ma wiek i płeć [11,14].

W Polsce podjęto wiele działań dla przeciwdziałania paleniu wśród ludzi dorosłych oraz

* Praca wykonana w ramach grantu Komitetu Badań Naukowych nr 3 P05D 030 22

wśród dzieci i młodzieży. Od początku lat 80 dynamika palenia tytoniu wśród osób dorosłych w Polsce uległa zahamowaniu. Zwiększa się liczba byłych palaczy, szczególnie w grupie mężczyzn. Z badań prowadzonych przez Zakład Epidemiologii Instytutu Onkologii, co czwarty dorosły mężczyzna to były palacz, a większość palaczy deklaruje chęć rzucenia palenia [17]. Wyniki wcześniejszych badań własnych i innych autorów wskazują, że działania profilaktyczne prowadzone wśród dzieci i młodzieży nie są zadawalające; odsetek palących chłopców utrzymuje się od kilku lat na stałym poziomie, zaś u dziewcząt wykazuje tendencję wzrostową [7, 9]. Konieczne jest zatem stałe monitorowanie rozpowszechnienia palenia tytoniu przez młodzież w celu lepszego zrozumienia przyczyn tego zjawiska oraz oceny skuteczności prowadzonych działań profilaktycznych.

Celem pracy jest przedstawienie:

- rozpowszechnienia palenia tytoniu wśród młodzieży w Polsce w 2002 r.;
- związku między paleniem tytoniu przez rodziców i najlepszych kolegów a paleniem przez młodzież;
- postrzegania rozpowszechnienia palenia wśród rówieśników;
- częstości palenia tytoniu przez młodzież w samotności, w obecności kolegi, koleżanki lub rodziców.

MATERIAŁ I METODY

Badania przeprowadzono w ramach czwartej serii międzynarodowych badań nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej HBSC (Health Behaviour in School-aged Children: A WHO Collaborative Cross-national Study).

Zbadano 6383 uczniów w średnim wieku 11,7; 13,7; 15,7 lat. Była to próba reprezentatywna dla kraju, wybrana metodą losowania zespołowego dwustopniowego we wszystkich województwach, ze stratyfikacją na miejsce zamieszkania. Pierwszym zespołem losowania był powiat, drugim zespołem była klasa: V szkół podstawowych oraz I i III gimnazjów; szczegółowe zasady doboru próby przedstawiono w raporcie technicznym z badań [15].

W badaniach zastosowano standardowy, międzynarodowy kwestionariusz HBSC, przetłumaczony i zaadaptowany do warunków polskich, w sposób umożliwiający porównania międzynarodowe, a następnie sprawdzony w badaniach pilotażowych [2]. Kwestionariusz składa się z części podstawowej i pakietów do wyboru. W niniejszej pracy uwzględniono następujące pytania na temat palenia tytoniu (* – oznaczono pytania włączone do kwestionariusza w 2002 r.):

- *Czy paliłeś już kiedykolwiek tytoni?* (co najmniej jednego papierosa, cygaro lub fajkę) – kategorie odpowiedzi: tak lub nie.
- *Jak często obecnie palisz papierosy?* – kategorie odpowiedzi: codziennie, „co najmniej 1 raz w tygodniu, ale nie codziennie”, rzadziej niż 1 raz w tygodniu, nie palę wcale.
- *Ile papierosów wypalasz zwykle w okresie tygodnia?* (jeśli nie palisz papierosów w każdym tygodniu lub nie palisz wcale, wpisz 0).
- *Czy wymienione niżej osoby palą papierosy?* (mama, tata, najlepszy kolega lub koleżanka) – kategorie odpowiedzi: pali codziennie, pali czasem, nie pali, nie wiem, nie mam lub nie widuję tej osoby*.
- *Ilu twoich kolegów i koleżanek pali papierosy?* – kategorie odpowiedzi: wszyscy lub prawie wszyscy, więcej niż połowa, połowa, mniej niż połowa, prawie nikt, nikt*.
- *Gdy palisz papierosy, jak często znajdujesz się w następujących sytuacjach?* (jestem sam, jestem z kolegami lub koleżankami, jestem z tatą, jestem z mamą) – kategorie odpowiedzi: nigdy, rzadko, czasem, często*.
- *Czy wolno ci palić w domu?* – kategorie odpowiedzi: tak, zawsze; tak, czasem; nie nigdy.

Badania przeprowadzono zgodnie z międzynarodowym protokołem badawczym [2]. Anonimową ankietę zbierano metodą audytoryjną w klasach, w lutym i marcu 2002 r. Szczególną uwagę zwrócono na zachowanie anonimowości badanych.

Wśród badanej młodzieży wyróżniono grupy młodzieży palącej tytoń-regularnie: codziennie, lub co najmniej 1 raz w tygodniu, ale nie codziennie; rzadko-rzadziej niż 1 raz w tygodniu. Dokonano analizy zależności pomiędzy przynależnością do grupy osób palących regularnie, rzadko lub nie palących a:

- paleniem tytoniu przez rodziców i najlepszego kolegę lub koleżankę,
- postrzeganiem rozpowszechnienia palenia tytoniu wśród rówieśników,
- paleniem tytoniu w samotności, w obecności kolegi, koleżanki, rodziców.

Częstość palenia tytoniu analizowano według wieku i płci. Istotność różnic między grupami badano za pomocą testu *Chi-kwadrat* (dla porównań częstości), i testem *Manna-Whiney'a* lub *Kruskalla-Wallis*a (dla porównań średnich). Dane analizowano za pomocą programu SPSS.

WYNIKI

Rozpowszechnienie palenia tytoniu

Próby palenia tytoniu

Próby palenia tytoniu podjęło już 44,1% młodzieży w wieku 11-15 lat. Częściej podejmowali je chłopcy (49,7%) niż dziewczęta (38,4%). Odsetek młodzieży, która próbowała palić wzrasta wraz z wiekiem. Częstość eksperymentowania z tytoniem w grupie 11-latków była ponad dwukrotnie większa u chłopców niż u dziewcząt. Różnice między chłopcami i dziewczętami były nadal istotne, ale coraz mniejsze w kolejnych grupach wieku (Tab. I).

Tabela I. Palenie tytoniu przez młodzież szkolną w Polsce w 2002 r. według płci i wieku (%)
Smoking among school-aged children in Poland in 2002 by gender and age (%)

	Ogółem	Chłopcy				Dziewczęta			
		ogółem	11 lat	13 lat	15 lat	ogółem	11 lat	13 lat	15 lat
Próbowali palić	44,1	49,7	27,2	52,7	69,8	38,4	12,1	39,5	61,4
p		*	<0,001			*	<0,001		
Palą obecnie									
– codziennie	7,7	9,9	1,2	7,5	21,4	5,4	0,1	4,0	11,6
– co najmniej 1 raz w tyg., ale nie codziennie	3,5	3,9	2,6	4,2	4,8	3,2	0,5	3,5	5,5
– rzadziej niż 1 raz w tyg.	6,2	6,4	4,4	7,2	7,8	5,9	2,3	6,2	9,0
– nie palą wcale	82,6	79,8	91,8	81,1	65,9	85,5	97,2	86,4	74,0
p		*	<0,001			*	<0,001		
Liczba papierosów wypalanych w tygodniu ¹									
– średnia arytmetyczna	24,8	29,2	7,3	22,8	37,2	18,4	4,2	11,4	23,8
– SD	35,4	40,0	10,4	38,2	42,3	26,3	8,4	19,3	29,2
– mediana	10,0	13,5	2,0	5,0	20,0	5,0	1,0	3,0	10,0
p		*	<0,001			*	<0,001		

*różnice ogółem chłopcy/dziewczęta p<0,001

¹ obliczono dla osób, które podały, że palą co najmniej 1 papierosa na tydzień [15]

Częstość palenia tytoniu

Tytoń paliło 17,4% młodzieży, w tym 7,7% codziennie; 3,5% co najmniej 1 raz w tygodniu, ale nie codziennie; 6,2% rzadziej niż 1 raz w tygodniu. Częstość palenia gwałtownie zwiększała się z wiekiem i była istotnie statystycznie większa u chłopców niż dziewcząt we wszystkich grupach wieku (Tab. I).

Intensywność palenia

W całej badanej grupie liczba papierosów wypalanych w tygodniu przez młodzież, która podała, że pali co najmniej 1 papierosa na tydzień wynosiła średnio 25 sztuk (SD=35). Chłopcy wypalali średnio 29 sztuk (SD=40) papierosów, dziewczęta 18 sztuk (SD=26). Z wiekiem liczba wypalanych papierosów w tygodniu wzrasta zarówno u dziewcząt jak i chłopców. Stwierdzono statystycznie istotne różnice w liczbie wypalanych papierosów w zależności od wieku i płci (Tab. I). Liczba wypalanych w tygodniu papierosów zależała od częstości palenia tytoniu przez młodzież i wynosiła u:

- chłopców palących codziennie 49 sztuk (SD=45),
- dziewcząt palących codziennie 38 sztuk (SD=31),
- chłopców palących co najmniej 1 raz w tygodniu, ale nie codziennie 8 sztuk (SD=10),
- dziewcząt palących co najmniej 1 raz w tygodniu, ale nie codziennie 6 sztuk (SD=6).

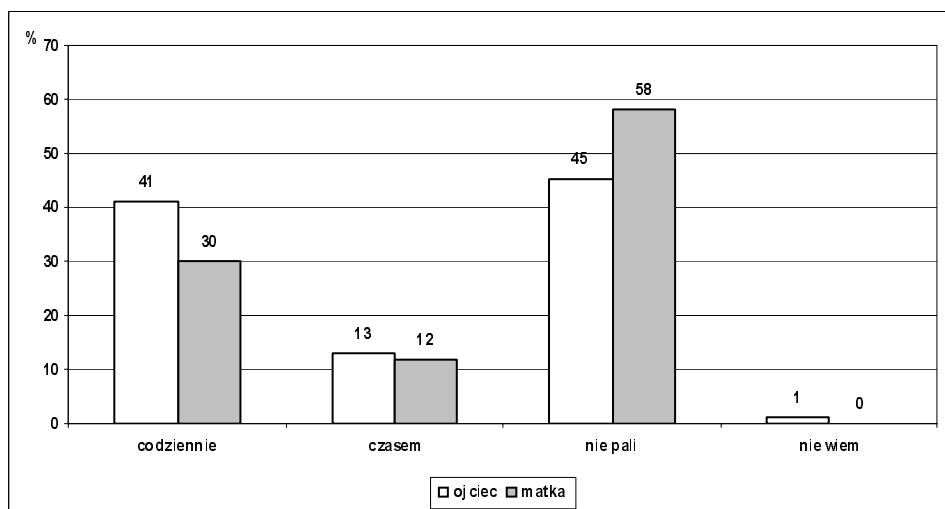
Istotne różnice między płciami w zakresie średniej liczby wypalanych papierosów występowały tylko w grupie młodzieży palącej tytoń codziennie.

Związek między paleniem tytoniu przez rodziców i najbliższych kolegów a paleniem tytoniu przez młodzież

Palenie tytoniu przez rodziców

Pali tytoń z różną częstotliwością 42% matek badanej młodzieży i 54% ojców, w tym codziennie 30 % matek i 41% ojców (Ryc. 1).

W Tabeli II przedstawiono dane o częstości palenia tytoniu przez badaną młodzież, w zależności od statusu palenia rodziców. Odsetek chłopców i dziewcząt palących tytoń

Ryc. 1. Palenie tytoniu przez rodziców badanej młodzieży
Smoking among parents of adolescents

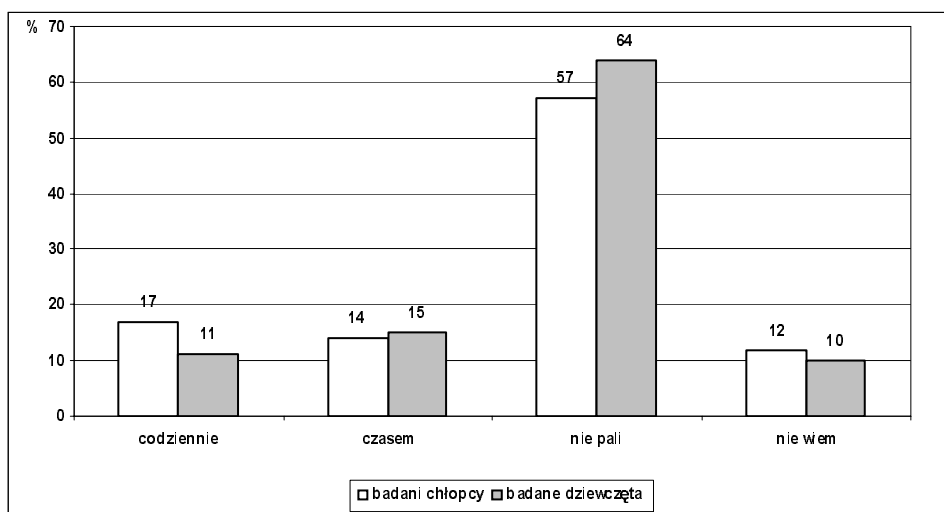
z różną częstotliwością był zdecydowanie największy, gdy matka lub ojciec palili tytoń codziennie. W porównaniu z dziećmi rodziców niepalących, odsetek chłopców i dziewcząt palących regularnie był dwukrotnie większy, jeżeli rodzice palili codziennie. Stwierdzono szczególnie duży odsetek dziewcząt palących tytoń regularnie w grupie mających matki

Tabela II. Palenie tytoniu przez młodzież szkolną w wieku 11-15 lat w zależności od częstości palenia przez rodziców i najbliższego kolegę
Smoking among school-aged children 11-15 years by parents and best friend smoking status (%)

Częstość palenia tytoniu przez:	Palenie tytoniu przez rodziców oraz najlepszego kolegę i koleżankę								
	matka pali			ojciec pali			najlepszy kolega lub koleżanka		
	codziennie	czasem	nie pali	codziennie	czasem	nie pali	codziennie	czasem	nie pali
chłopców									
– regularnie *	22,2	11,2	10,1	19,4	6,8	10,0	50,8	23,3	3,3
– rzadko **	8,1	5,3	5,7	7,0	6,1	5,4	9,2	17,5	3,3
– nie pali wcale	69,7	83,5	84,2	73,6	87,1	84,6	40,0	59,2	93,4
p	<0,001			<0,001			<0,001		
dziewczęta									
– regularnie	14,9	4,7	6,4	11,0	6,8	6,1	45,3	17,2	1,7
– rzadko	7,2	6,7	4,9	6,0	7,2	5,2	11,8	21,3	2,0
– nie pali wcale	77,8	88,6	88,7	83,0	86,0	88,7	42,9	61,5	96,3
p	<0,001			<0,001			<0,001		

* palenie regularne – młodzież, która pali tytoń codziennie lub co najmniej 1raz w tygodniu

** palenie rzadko – młodzież, która pali tytoń rzadziej niż 1raz w tygodniu

Ryc. 2. Palenie tytoniu przez najlepszego kolegę lub koleżankę według badanych dziewcząt i chłopców
Smoking by best friend of adolescents

codziennie palące tytoń. Różnice w częstości palenia przez młodzież, których rodzice palili tytoń czasem lub wcale nie palili były niewielkie.

Palenie tytoniu przez najlepszego kolegę lub koleżankę

Najlepszego kolegę lub koleżankę palącą tytoń miało 31% chłopców i 26% dziewcząt, w tym codziennie odpowiednio 17% i 11% (Ryc. 2).

Odsetek chłopców i dziewcząt palących tytoń z różną częstotliwością był zdecydowanie największy, gdy najlepszy kolega lub koleżanka palili tytoń codziennie. Wśród młodzieży 50,8% chłopców i 45,3% dziewcząt palących tytoń regularnie, posiadało najbliższego kolegę lub koleżankę palącą tytoń codziennie. Osoby mające niepalących kolegów zdecydowanie najrzadziej same paliły tytoń (Tab. II).

Postrzeżenie rozpowszechnienia palenia wśród rówieśników

Większość młodzieży postrzeżęła swoich kolegów i koleżanki, jako osoby palące tytoń. Badani uważali, że wśród ich kolegów i koleżanek tytoń palą:

Tabela III. Spostrzeżenie przez badaną młodzież palenia tytoniu przez koleżanki i kolegów (%)
Adolescents perception of friends smoking

Spostrzeżenie przez badaną młodzież palenia tytoniu	Badana młodzież według wieku i częstości palenia tytoniu								
	11 lat			13 lat			15 lat		
	regularnie*	rzadko**	nie pali	regularnie	rzadko	nie pali	regularnie	rzadko	nie pali
Chłopcy									
– wszyscy lub prawie wszyscy	12,2	11,4	1,7	25,8	6,4	2,6	26,8	11,1	6,5
– więcej niż połowa	9,8	6,8	0,8	32,0	20,5	7,6	43,0	25,9	17,2
– połowa	12,2	15,9	2,0	13,3	21,8	5,6	16,5	13,6	15,3
– mniej niż połowa	22,0	25,0	8,8	21,9	28,2	27,6	11,4	27,2	37,4
– prawie nikt	24,4	29,5	35,4	3,1	19,2	38,7	2,2	21,0	19,7
– nikt	19,5	11,4	51,2	3,9	3,8	17,8	–	1,2	4,0
p	<0,001			<0,001			<0,001		
Dziewczęta									
– wszystkie lub prawie wszystkie	16,7	4,3	0,7	29,9	10,9	3,6	34,2	14,0	5,7
– więcej niż połowa	–	17,4	0,3	41,6	34,4	9,0	40,0	36,0	22,7
– połowa	33,3	21,7	1,8	13,0	23,4	9,0	16,8	24,0	19,1
– mniej niż połowa	16,7	17,4	6,4	13,0	25,0	29,2	8,4	23,0	37,3
– prawie nikt	33,3	34,8	27,8	2,6	6,3	32,3	0,5	3,0	13,9
– nikt	–	4,3	63,0	–	–	16,3	–	–	1,3
p	<0,001			<0,001			<0,001		

* palenie regularne – młodzież, która pali tytoń codziennie lub co najmniej 1 raz w tygodniu

** palenie rzadko – młodzież, która pali tytoń rzadziej niż 1 raz w tygodniu

- wszyscy lub prawie wszyscy – 6,5%
- więcej niż połowa – 13,2%
- połowa – 9,8%
- mniej niż połowa – 22,2%
- prawie nikt – 24,8%
- nikt – 23,5%

Odsetek młodzieży, która spostrzeża swoich kolegów jako osoby palące wyraźnie wzrasta z wiekiem badanych. Przekonanie to jest zależne od tego, czy badana osoba sama pali tytoń. W wieku 11 lat, 12,2% chłopców palących tytoń regularnie, jest zdania, że wszyscy lub prawie wszyscy ich koledzy i koleżanki też palą. W wieku 13 lat odsetek ten się podwaja (25,8%), a w wieku 15 lat zwiększa się już w niewielkim stopniu (26,9%). Podobnie zmienia się on w grupie dziewcząt i wynosi odpowiednio 16,7%, 29,8% i 34,2%. Wśród młodzieży w wieku 13 i 15 lat dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy postrzegali swoich kolegów i koleżanki jako osoby palące tytoń (Tab. III).

Palenie tytoniu przez młodzież w domu i w obecności bliskich osób

Osoby, które przyznały się do palenia tytoniu, z jakąkolwiek częstotliwością pytane były, czy wolno im palić w domu i w jakich sytuacjach palą: w samotności, w towarzystwie kolegów, czy w obecności matki lub ojca. Powyższe sytuacje analizowane były odrębnie, bez wyboru między „preferowanym” towarzystwem wymienionych osób.

Palenie tytoniu w domu

W domu mogło palić 12,2% badanej młodzieży, która przyznała się w ankiecie do palenia tytoniu, w tym zawsze mogło palić 4,2%. W stosunku do liczby ankietowanych, można powiedzieć, że co 50 dorastające dziecko może palić w domu. Zgodę na palenie w domu częściej otrzymywali chłopcy niż dziewczęta oraz częściej młodzież paląca tytoń regularnie niż rzadko. Nie obserwowano różnic w zależności od wieku badanych (Tab. IV).

Tab e la IV. Odsetki palącej obecnie młodzieży w wieku 11-15 lat według zgody na palenie tytoniu w domu
Percentage of smoking adolescents aged 11-15 years according to allowed to smoke at home

Zgoda na palenie tytoniu przez młodzież w domu	Badana młodzież paląca tytoń (%)				
	ogółem	według płci		według częstości palenia	
		chłopcy	dziewczęta	palą regularnie	palą rzadko
Pierwszy dom (N=1077)					
– tak, zawsze	4,2	5,6	2,2	5,1	2,4
– tak, czasem	8,0	9,1	6,5	10,4	3,4
– nie, nigdy	87,8	85,4	91,3	65,0	94,2
p		p<0,01		p<0,001	
Drugi dom (N=92)					
– tak, zawsze	13,8	14,6	13,0	16,2	8,3
– tak, czasem	17,0	25,0	8,7	20,6	8,3
– nie, nigdy	69,2	60,4	78,3	63,2	83,3
p		NS		NS	

Badana młodzież, która posiadała drugi dom¹, przy czym nie był to dom, w którym spędzała wakacje i ferie, udzielała również odpowiedzi na temat obowiązujących w nim norm dotyczących palenia. W grupie młodzieży, która w ogóle paliła tytoń, w drugim domu wolno było zawsze palić papierosy 13,8% młodzieży, a 17,0% czasem, co wskazuje na większą częstość niż w tzw. pierwszym domu. Nie stwierdzono różnic w zgodzie na palenie w tym drugim domu w zależności od wieku, płci i częstości palenia przez badanych uczniów.

Tabela V. Palenie tytoniu w poszczególnych sytuacjach przez młodzież w zależności od wieku, płci i częstości palenia (%)
Adolescents' smoking in the following situations across different frequency of smoking, gender and age (%)

Palenie tytoniu w poszczególnych sytuacjach	Młodzież paląca tytoń									
	ogółem			chłopcy			dziewczęta			
	11 lat	13 lat	15 lat	ogółem	regularnie*	rzadko**	ogółem	regularnie	rzadko	
Jestem sam (n=969)										
– nigdy	47,3	47,0	29,4	34,7	25,8	55,9	39,0	29,0	54,9	
– rzadko	32,2	28,9	32,9	33,0	35,1	28,0	29,7	30,9	27,8	
– czasem	15,1	17,1	22,0	19,9	23,3	11,8	19,7	25,9	9,9	
– często	5,4	7,0	15,7	12,4	15,8	4,3	11,6	14,3	7,4	
p	<0,001				<0,001			<0,001		
Jestem z kolegą (n=990)										
– nigdy	9,5	6,5	1,9	5,3	4,0	8,3	2,4	1,5	3,8	
– rzadko	28,4	14,7	8,7	14,8	8,8	29,2	9,2	4,6	16,9	
– czasem	17,9	23,8	19,6	18,8	14,5	29,2	23,2	19,1	30,0	
– często	44,2	55,0	69,8	61,1	72,8	33,3	65,2	74,8	49,4	
p	<0,001				<0,001			<0,001		
Jestem z matką (n=948)										
– nigdy	81,2	91,7	92,1	88,5	86,1	94,3	94,2	92,6	96,8	
– rzadko	3,3	2,4	3,5	3,5	4,5	1,3	2,7	3,1	1,9	
– czasem	3,3	1,7	1,8	2,0	2,1	1,9	1,7	2,7	–	
– często	12,2	4,2	2,6	6,0	7,4	2,5	1,5	1,6	1,3	
p	<0,001				<0,05			NS		
Jestem z ojcem (n=947)										
– nigdy	83,5	92,2	92,2	88,4	85,7	94,9	95,1	93,4	98,1	
– rzadko	5,5	2,4	4,0	4,9	5,8	2,5	2,2	3,1	0,6	
– czasem	2,2	0,7	1,2	1,3	1,3	1,3	1,0	1,2	0,6	
– często	8,8	4,7	2,6	5,4	7,1	1,3	1,7	2,3	0,6	
p	<0,001				<0,05			NS		

*palenie regularne – młodzież, która pali tytoń codziennie lub co najmniej 1raz w tygodniu

**palenie rzadko – młodzież, która pali tytoń rzadziej niż 1raz w tygodniu

¹ Przeważnie były to dzieci z rodzin rozbitych

Palenie w samotności

Do palenia tytoniu w samotności przyznało się 65,3% palących chłopców i 61,0% palących dziewcząt. Częstość palenia w samotności rośnie u młodzieży palącej regularnie w porównaniu z palącymi rzadko. Około 12% młodzieży przyznało się, że często pali w samotności. Są to przeważnie osoby palące regularnie, wśród palących sporadycznie odsetek palących często w samotności jest niewielki. Z wiekiem odsetek młodzieży, która pali w samotności z różną częstotliwością zwiększa się dla palących często wynosi odpowiednio: 44,2% – u 11-latków, 55,0% – u 13-latków i 69,8% – u 15-latków (Tab. V).

Palenie w towarzystwie kolegi lub koleżanki

Do palenia tytoniu w towarzystwie kolegi lub koleżanki przyznało się 94,7% chłopców i 97,6% dziewcząt, ponad połowa palących chłopców (61,1%) i dziewcząt (65,2%) odpowiedziało, że czyniła to często. Większy odsetek dziewcząt niż chłopców podawał, że pali tytoń często lub czasami w obecności kolegów i koleżanek. Z wiekiem odsetek młodzieży, która pali w obecności kolegi zwiększa się i wynosi odpowiednio: 90,5% – u 11-latków, 93,5% – u 13-latków i 98,1% – u 15-latków.

Palenie w obecności matki

Palilo tytoń w obecności matki, 11,5% palących chłopców i 5,8% palących dziewcząt w tym często czyniło to 6,0% chłopców i 1,5% dziewcząt. Wśród chłopców palących tytoń regularnie odsetki tych, którzy czynili to w obecności matki były większe niż w grupie chłopców palących tytoń rzadko. W grupie dziewcząt różnice te były nieistotne statystycznie. Z wiekiem odsetek młodzieży palącej tytoń w obecności matki z różną częstotliwością zmniejszał się od 28,8% u 11-latków do 7,9% u 15-latków, a palących często w obecności matki, odpowiednio z 12,2% do 2,6%

Palenie w obecności ojca

Przyznało się do palenia tytoniu w obecności ojca 11,6% aktualnie palących chłopców i 4,9% dziewcząt. Często czyniło to 5,4% chłopców i 1,7% palących dziewcząt. Podobnie jak w przypadku matki, wśród chłopców palących tytoń regularnie odsetki tych, którzy czynili to w obecności ojca były większe niż w grupie chłopców palących tytoń rzadko. W grupie dziewcząt różnice te były nie istotne statystycznie. Z wiekiem odsetek młodzieży palącej tytoń w obecności ojca z jakąkolwiek częstotliwością zmniejszał się od 26,50% u 11-latków do 7,8% u 15-latków i odpowiednio zmniejszał się odsetek palących często w jego obecności (z 8,8% do 2,5%). Rodzice dzieci, które często paliły tytoń w ich towarzystwie byli wyłącznie osobami palącymi tytoń.

DYSKUSJA

Przedstawione wyniki badań, wykonanych w 2002 r. w reprezentatywnej, ogólnopolskiej próbie młodzieży w wieku 11-15 lat wykazały, że próby palenia tytoniu podjęło już 44% młodzieży, a 17% pali tytoń z różną częstotliwością. Częściej czynią to chłopcy niż dziewczęta, przy czym z wiekiem liczba młodzieży inicjującej i kontynuującej palenie tytoniu wzrasta, a różnice pomiędzy płciami stają się coraz mniejsze. Wyniki te są zgodne z wynikami innych autorów. Podkreślają oni, że obserwowany w ostatnich latach wzrost odsetka młodzieży palącej tytoń, szczególnie w grupie dziewcząt jest uwarunkowany wieloma czynnikami [6, 10, 11]. Palenie tytoniu stanowi tylko jedno z wielu zachowań ryzykownych podejmowane coraz częściej przez dorastające dziewczęta [8].

W porównaniu z poprzednimi seriami badań [7] nastąpił wzrost odsetka 13-latków palących tytoń z różną częstotliwością. Jednym z powodów zaistniałej sytuacji mogła być reforma systemu oświaty i związana z tym zmiana szkoły w wieku 13 lat, a nie jak to miało miejsce w poprzednich seriach badań w wieku 15 lat. W literaturze często wśród przyczyn podejmowania inicjacji i kontynuowania zachowań ryzykownych, podaje się zaspokojenie potrzeb okresu dojrzewania: miłości, akceptacji, bezpieczeństwa, radzenia sobie z trudnościami życiowymi, uzyskanie niezależności od rodziców, określenie własnej tożsamości [13]. Wydaje się, że wśród badanej młodzieży 13-letniej czynniki te mogły odegrać istotną rolę w podjęciu przez nich palenia w trudnym okresie zmiany środowiska szkolnego.

Z przeprowadzonych badań wynika, że 42% matek badanej młodzieży pali tytoń. Odsetek palących matek był znacznie większy niż wskazują dane Zakładu Epidemiologii Centrum Onkologii, według których w 2000/2001 r. paliło 27,5% kobiet w wieku 15 lat i więcej [12]. Przyczyn rozbieżności może być wiele: różne metody badań, różne sformułowania pytań, ponadto populacja matek badanej młodzieży należała do określonej grupy wiekowej (prawdopodobnie 30-45 lat).

Wyniki wielu badań, a także wcześniejsze badania własne nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży, wskazują na istnienie związku między paleniem młodzieży i paleniem rodziców [3, 5, 7]. Prezentowane wyniki potwierdzają tę zależność. Stwierdzono dwukrotnie większy odsetek młodzieży palącej tytoń regularnie wśród posiadającej rodziców palących codziennie. Konieczne jest zatem prowadzenie działań, których celem będzie uświadomienie rodzicom wpływu, jaki wywierają na kształtowanie się postaw i zachowań swoich dzieci.

Zgodnie z teorią porównań społecznych [1], gdy nie mamy pewności jacy jesteśmy pod względem pewnej określonej cechy, możemy porównać się z kimś innym lub naśladować go. Nastolatek może porównywać się z rodzicami, ale jednak duży wpływ na jego zachowania wywierają rówieśnicy [4, 13]. Młodzież przywiązuje dużą wagę do opinii rówieśników. W prezentowanej pracy, ponad jedna czwarta badanej młodzieży posiadała najlepszego kolegę lub koleżankę palącą tytoń. Odsetki te były większe, gdy badana młodzież sama paliła tytoń regularnie, a z wiekiem zależność ta nasilała się. Prezentowane wyniki przedstawiają związek między posiadaniem kolegi lub koleżanki palącej tytoń a paleniem młodzieży, nie wyjaśniają jednak przyczyny tej zależności. Z jednej strony młodzież mogła zacząć palić papierosy, bo chciała należeć do grupy, w której palenie tytoniu było obowiązującą normą. Z drugiej strony mogła wybrać sobie palącego kolegę lub koleżankę, bo sama miała zamiar zacząć palić lub już paliła.

Wielu autorów zwraca uwagę, że na zachowania młodzieży duży wpływ wywierają obowiązujące w środowisku normy [4, 10]. Składają się na nie normy rzeczywiście obowiązujące i własne przekonania normatywne. W prezentowanych badaniach występowały duże rozbieżności w spostrzeganiu palenia tytoniu przez kolegów i koleżanki. Były one zależne od tego, czy badana osoba sama paliła. Biorąc pod uwagę, że ogólna częstość palenia wynosiła 17,4%, można było się spodziewać, że większość młodzieży będzie uważać, że pali „mniej niż połowa” rówieśników. Tymczasem prawie 30% ankietowanych uważało, że pali połowa lub więcej kolegów i koleżanek. Wskazuje to, że przekonania dotyczące palenia tytoniu badanej młodzieży są w dużym stopniu zależne od czynnika subiektywnego. Jednocześnie błędne przekonania normatywne mogą być często powodem podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież [4, 14].

Wcześniejsze badania wykazały, że zdaniem większości młodzieży rodzice martwiliby się, gdyby zaczęli palić, a oni przywiązują dużą wagę do opinii rodziców [5]. Zadawane w obecnej serii badań pytanie o zgodę na palenie w domu i w obecności rodziców również wskazywały, że większość rodziców nie zezwala na palenie w domu i w swojej obecności. Jednak ponad 1/10 palącej młodzieży (i 1/50 ogółu badanych) posiadała zgodę na palenie w domu. Częściej była to młodzież, która paliła tytoń regularnie, we wszystkich przypadkach rodzice tych dzieci sami również palili tytoń. Z wiekiem, gdy liczba młodzieży palącej tytoń wzrasta, odsetek młodzieży, która może palić w domu w obecności rodziców obniża się. Niespodziewanie duży odsetek młodzieży w wieku 11 lat palącej tytoń w obecności rodziców stwierdzono w odniesieniu do stosunkowo małego mianownika młodzieży palącej tytoń w ogóle w tej grupie wieku, w rzeczywistości zjawisko dotyczyło kilkunastu rodzin, w których mogłyby być rodziny patologiczne.

Palenie tytoniu najczęściej odbywało się w towarzystwie kolegów lub koleżanek, niewielki odsetek młodzieży podał, że pali tytoń w samotności. Z wiekiem wzrasta częstość i intensywność palenia tytoniu w samotności i towarzystwie kolegów lub koleżanek. O ile w początkowym okresie palenia grupa rówieśnicza odgrywa istotną rolę o tyle w późniejszym czasie, w miarę rozwoju uzależnienia od tytoniu, młodzież częściej pali w różnorodnych okolicznościach, w tym również w samotności.

WNIOSKI

1. Wśród młodzieży szkolnej w wieku 11-15 lat próby palenia tytoniu pojęło 44%, a 17 % paliło tytoń z różną częstością. Podejmowanie prób palenia i częstość palenia wzrasta z wiekiem, szczególnie pomiędzy 11 a 13 rokiem życia. W tym wieku należałoby nasilić działania interwencyjne.

2. Palenie tytoniu przez rodziców, normy obowiązujące w domu odnośnie palenia oraz akceptacja palenia młodzieży przez rodziców wykazują ścisły związek z paleniem tytoniu przez młodzież. Konieczne jest stale uświadamianie rodzicom ich wpływu na kształtowanie postaw i zachowań ich dzieci oraz zapewnienie samym rodzicom pomocy w rzuceniu palenia.

3. Zachowania grupy rówieśniczej i postrzeganie przez młodzież palenia tytoniu przez rówieśników również wykazuje związek z paleniem tytoniu przez badanych uczniów. Zależność ta nasila się z wiekiem. Należy, więc uświadamiać młodzieży, jaki wpływ na ich zachowania wywiera grupa rówieśnicza.

4. Działania profilaktyczne powinny być prowadzone w szkole od najmłodszych lat, z uwzględnieniem czynników zewnętrznych jak palenie rodziców i norm obowiązujących w domu odnośnie palenia oraz powinny być dostosowane do aktualnego etapu uzależnienia uczniów i ich bliskich osób.

A. Kowalewska, J. Mazur, B. Woynarowska

SMOKING AMONG SCHOOL ADOLESCENTS AND THE SOCIAL ENVIRONMENT

Summary

The aim of the study was: (1) to assess the prevalence and intensity of tobacco smoking among 11 to 15-year old Polish adolescents in 2002; (2) to test the relationships between peer, parental and adolescents smoking; (3) acceptance of smoking among parents and friends; (4) smoking in the presence of parents and friends. The study was conducted in 2002 within the Health Behaviour in School-aged Children: A WHO Collaborative Cross-national Study. The international standard questionnaire was used. A sample was selected as representative for general school population at three age groups: 11.7; 13.7; and 15.7. It was found that 44% of youth had already started to smoke tobacco, and 17% has smoked cigarettes with different frequency, 8% smoked everyday. The higher percentage of regular smokers was found among the adolescents whose parents and peers smoked everyday. The rate of smokers who perceived their peers as smoking persons has considerably increased with age and depended on fact whether a tested person smoked himself/herself or not. Smoking among young people has taken place in various circumstances but most often in the company of other smoking people. They started to smoke alone very seldom. Frequency and intensity of smoking in various situations increase with age. One person in ten received the permission for smoking at home at the presence of their parents. Results of the survey may be used in school and local preventive interventions.

PIŚMIENNICTWO

1. Aronson E., Wilson T., Alert R.: *Psychologia społeczna*. Zysk i Spółka, Poznań 1997.
2. Currie C., Samdal O., Boyce W., Smith B.: *Health Behaviour in School-Aged Children: WHO Cross-National Study. Research Protocol for the 2001/2002 Survey*, Edinburgh 2001.
3. Godeau E., Rahav G., Hublet A.: Tobacco smoking. [w:] Currie C. i in. (red.) *Young People's Health in Context. HBSC International Report from 2001/02 Survey* (w druku).
4. Jessor R.: Problem-Behavior Theory, Psychosocial Development, and Adolescent Problem Drinking. *Brit. J. Add.* 1987, 82, 331-342.
5. Kowalewska A., Woynarowska B., Mazur J.: Opinie młodzieży w wieku 15 lat o paleniu tytoniu w najbliższej przyszłości, reakcjach ze strony osób znaczących i przekonaniach dotyczących palenia. *Zdr. Publ.* 2000, 110, 7-8, 267-272.
6. Kowalewska A., Woynarowska B., Mazur J.: Czynniki związane z paleniem tytoniu przez młodzież w okresie dojrzewania. *Zdr. Publ.* 2001, 111, 4, 238-244.
7. Mazur J., Woynarowska B.: Palenie tytoniu wśród młodzieży szkolnej w Polsce i w innych krajach w latach 1990-1998. *Zdr. Publ.* 1999, 100, 9, 312-319.
8. Mazur J., Kowalewska A., Woynarowska B.: Picie alkoholu i inne zachowania ryzykowne dla zdrowia u młodzieży w wieku 11-15 lat. *Med. Wieku. Rozw.* 2003, 7, 1, 75-89.
9. Ostaszewski K.: Trendy w paleniu papierosów przez 15-letnią młodzież z Warszawy. *Badania mokotowskie 1984-2000*. *Med. Wieku. Rozw.* 2003, 7, 1, 105-120.
10. Ostaszewski K. i in.: Subiektywne normy a intencja używania substancji psychoaktywnych przez nastolatków. *Alkoh. Narkom.* 2002, 3, 15, 305-325.
11. Simantov E. i in.: Health compromising behaviors: way do adolescents smoke or drink? *Arch. Pediatr. Adolesc. Med.* 2000, 20, 85-101.
12. Szlaza J., Przewoźniak K., Tarkowski W., Zatoński W.: *Ekspertyza. Palenie tytoniu w populacji kobiet w wieku prokreacyjnym*. Instytut Onkologii Zakład Epidemiologii. Warszawa 2002.

13. *Szymańska J.*: Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki CMPP-P MEN Warszawa 2000, s. 10–30.
14. *Tays S.L., Pederson L.L.*: Psychosocial factors related to adolescent smoking: a critical review of the literature, *Tob. Control.* 1998; 7, 409-420.
15. *Woynarowska B. i in.*: Zachowania zdrowotne, zdrowie i postrzeganie szkoły przez młodzież w Polsce w 2002 r. Raport techniczny z badań. Wydział Pedagogiczny UW i Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2002.
16. US Department of Health and Human Services Preventing tobacco use among young people: A report of the Surgeon General. Atlanta, Georgia: US Department of Health and Human Services, Public Health Service, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health.
17. *Zatoński W., Przewoźniak K.*: Palenie tytoniu w Polsce: Podstawy, następstwa zdrowotne i profilaktyka. Wyd. 2 Warszawa: Centrum Onkologii-Instytut, 1999 s. 127-162.
18. *Zatoński W., Przewoźniak K.*: (red. wydania polskiego). Rozwój w praktyce. Przeciwno epidemii. Działania rządów a ekonomika ograniczenia konsumpcji tytoniu. Publikacja Banku Światowego. Waszyngton D.C. Edycja Polska Medycyna Praktyczna Kraków 2002.

Otrzymano: 2004.04.21.